

**НОСІВСЬКА СЕЛЕКЦІЙНО-ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ
МИРОНІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ ПШЕНИЦІ
ІМЕНІ В.М. РЕМЕСЛА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ**

**Методичні рекомендації
щодо узгодження інтересів
суб'єктів ринку добазового, базового
та сертифікованого насіння сортів
зернових колосових культур**

За редакцією кандидата економічних наук Н.М. Буняк

**с. Дослідне
Носівська селекційно-дослідна станція
2023**

УДК 338.4 : 631.5 : 633.1

Автори: Н.М. Буняк, О.М. Шпичак, І.М. Данилко, О.І. Буняк,
М.О. Сардак, А.І. Боженко, В.Д. Журбін, О.Є. Сизенко

Рецензенти: *Москаленко А.М.*, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, заслужений економіст України
(Інститут сільськогосподарської мікробіології та
агропромислового виробництва НААН);
Іванько А.В., доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту та аграрної економіки,
заслужений працівник сільського господарства України
(ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний
інститут»)

*Видається за рішенням вченої ради
Миронівського інституту пшениці ім. В.М. Ремесла НААН
(протокол № 13 від 9 листопада 2023 р.).*

**Методичні рекомендації щодо узгодження інтересів
суб'єктів ринку добавового, базового та сертифікованого
насіння сортів зернових колосових культур.** / Н.М. Буняк,
О.М. Шпичак, І.М. Данилко, О.І. Буняк та ін.; за ред. Н.М. Буняк.
Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2023. 32 с.

Методичні рекомендації розроблені з метою вирішення проблеми збалансування внутрішнього ринку насіння різних категорій. Виявлено відмінності та специфіку ціноутворення різних категорій насіння зернових колосових культур. Визначені обсяги потенційного та реального ринку, їх динаміка в натуральному та грошовому вимірі. Обґрунтована необхідність досягнення узгодження інтересів усіх суб'єктів ринку добавового, базового та сертифікованого насіння сортів зернових колосових культур, що дозволить раціонально використовувати інтелектуальні та матеріальні ресурси наукових установ, а також дасть змогу збалансувати економічні інтереси учасників усіх ланок просування насіння

Розраховане на керівників та спеціалістів суб'єктів насінництва, а також може бути корисним для науковців, аспірантів, викладачів, студентів.

УДК 338.4 : 631.5 : 633.1

© Носівська селекційно-дослідна станція, 2023
© Видавець Лисенко М. М., 2023

ВСТУП

Для сільськогосподарських товаровиробників сорт – один з найдешевших засобів підвищення врожайності, покращення якості продукції та зниження її собівартості. Генетичні властивості сортів передаються через насіння. У виробничих умовах якості сорту поступово погіршуються. Це відбувається за рахунок механічного засмічення, природнього перезапилення (біологічне засмічення), розщеплення, появи мутацій, зниження імунітету і збільшення захворюваності рослин та низки інших чинників. Заміну насіння, сортові та біологічні властивості якого погіршилися, кращим насінням вищих категорій того самого сорту називають «сортооновненням», а його виробництвом займаються суб'єкти насінництва. Формування цінової політики різних категорій насіння сортів зернових культур – досить специфічний і відповідальний етап, оскільки це дуже затратне виробництво, що має обмежений попит, який важко завчасно прогнозувати. Категорії насіння відрізняються обсягами попиту та виробництва, витратами та цінами реалізації за одиницю продукції.

Кінцева мета функціонування суб'єкта господарської діяльності ринкового типу – отримання максимально можливого прибутку, на величину якого впливає собівартість виробництва та ціна реалізації продукції. Суб'єкти насінництва проводять свою господарську діяльність з метою отримання прибутку від реалізації насіння, ведення бізнесу в даній галузі є ліцензованим видом діяльності.

Ланцюг просування насіння сортів різних видів культур починається від селекційної установи, що створила сорт та є власником майнових прав на його поширення, далі – суб'єкт насінництва з виробництва базового насіння, який на основі ліцензійної угоди займається виробництвом та реалізацією насіння даного сорту виробникам насіння категорії сертифіковане та товарного зерна, кінцеве споживання товару «насіння сортів» здійснює сільськогосподарський товаровиробник, для якого

насіння виступає одним із засобів виробництва товарного зерна. Злагоджено функціонувати цей ланцюг буде за умови отримання фінансових результатів, що задовольняють усі суб'єкти.

На етапах просування насіння мета суб'єктів ринку однакова – отримати максимальний прибуток, але спосіб її досягнення передбачає різні величини ціни насіння. Наукова установа зацікавлена в максимально можливій ціні продажу насіння розсадників розмноження другого року, добазової категорії насіння, та величині плати за використання інтелектуальної власності – роялті, які забезпечують формування її спеціального рахунку. Дослідне господарство, що є суб'єктом виробництва базового насіння, зацікавлене в максимально низькій ціні придбання добазового насіння та помірно низькій відсотковій платі за використання об'єкта інтелектуальної власності (сорту), разом з тим – прагне до збільшення ціни виробленого ним насіння базових категорій. Наміри суб'єктів виробництва сертифікованого насіння ідентичні намірам попередніх виробників: дешевше придбати вхідний ресурс, насіння базових категорій, але дорожче продати свій товар – сертифіковане насіння. Враховуючи те, що наукова установа має адміністративні важелі впливу на дослідні господарства (суб'єкти насінництва) своєї мережі, узгодження цін відбувається шляхом видачі наказу про затвердження цін реалізації та відсоткової ставки роялті.

РИНОК НАСІННЯ ЗЕРНОВИХ КОЛОСОВИХ КУЛЬТУР

Динамічне зростання обсягів виробництва зерна, як в Україні, так і у світі, значною мірою зумовлено використанням сільськогосподарськими товаровиробниками насіння високопродуктивних сортів, здатних приростом рівня врожайності відшкодувати додаткові витрати на насіння нових сортів, вищий рівень застосування добрив та засобів захисту рослин, які збільшують вартість витрат виробництва на одиницю площі. Сільгоспвиробник купує насіння певного сорту, його попит ідентифікований на вподобаний ним сорт та бажану категорію насіння.

Ринок насіння сортів рослин – це гармонізовані взаємовідносини, що базуються на попиті та пропозиції, між суб'єктами з виробництва насіння сортів та сільськогосподарськими товаровиробниками, для яких насіння є одним із засобів виробництва товарної продукції. За класифікацією ринків його слід відносити до ринку матеріальних ресурсів, засобів виробництва сільськогосподарської продукції. За своєю сутністю – це агрегатований ринок, який формують ринки насіння конкретних сортів певних категорій за всіма видами рослин, сорти яких внесені до Реєстру сортів рослин в Україні. Об'єм ринку може вимірюватися як в натуральних одиницях – тоннах насіння, що пропонується до реалізації, так і вартісних – мільярдах гривень, що їх витрачають споживачі купуючи насіння. Пропозицію насіння сортів формують суб'єкти насінництва на основі обсягів виробництва, визначених в ліцензійних договорах, що були укладені з власниками майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту, і кількість таких суб'єктів відома. Попит на насіння конкретного сорту певної репродукції передбачити досить складно, оскільки товаровиробники можуть виробляти його у власному господарстві, використовуючи для посіву так зване «фермерське насіння». Теоретично можна монополізувати пропозицію на ринку насіння конкретного сорту, а от попит формують тисячі сільськогосподарських виробників: від аграрних холдингів до

одноосібників, що займаються вирощуванням сортів рослин на власних паях та городах.

На полях України вирощується велика кількість сортів зернових колосових культур. До Державного реєстру сортів рослин, придатних до поширення в Україні на 2020 рік, було занесено 729 сортів, проте не всі вони вирощуються сільськогосподарськими товаровиробниками з ряду причин: недостатня популяризація, відсутність належних маркетингових заходів зі сторони їх власників, тривалий час перебування на ринку.

Ми говоримо про існування окремих ринків насіння по кожному сорту зернових колосових та кожній категорії. Загальний ринок насіння пшениці озимої складається з насіння сортів пшениці м'якої та твердої, які відрізняються за якісними характеристиками кінцевої продукції: вмістом білка, клейковини, скловидністю зерна і, як наслідок, різним способом використання, ціною реалізації. Тверду пшеницю використовують для виробництва харчових продуктів підвищеної якості, зокрема твердих сортів макаронних виробів. Купуючи насіння певних сортів, товаровиробник в першу чергу орієнтується на їх пристосованість до ґрунтово-кліматичних умов свого господарства. Різні сорти пшениці м'якої озимої здатні формувати урожай певних якісних характеристик – 1, 2, 3 або 4 класу, але це буде різна кількість продукції з 1 га, і залежно від способу майбутнього використання фермер приймає рішення про вибір сорту. Окремі товаровиробники у виборі орієнтовані на власників сортів: одні надають перевагу іноземним сортам конкретних фірм, як приклад – KWS, інші вирощують сорти української селекції.

В межах одного сорту, як правило, в залежності від категорії насіння фактично існує три ринки. Насіння добазових категорій на ринок виводять безпосередньо власники сортів, які за ліцензійними угодами надають суб'єктам насінництва право виробництва насіння нижчих категорій. Кінцевими споживачами сертифікованого насіння є виробники товарного зерна. Ринки добазового, базового та сертифікованого насіння різняться за своїми обсягами і ціною одиниці товару, яка визначається за допомогою розміру націнки від

вартості товарної продукції та коливається в межах до 500 % за насіння добазових категорій і 50-70 % першої репродукції.

Ринок насіння сортів зернових колосових культур – це гармонізовані відносини між суб'єктами насінництва, юридичними та фізичними особами підприємцями з продажу та постачання сільськогосподарським товаровиробникам насіння, які формують загальний обсяг пропозиції, та сільськогосподарськими товаровиробниками, господарствами населення – споживачами насіння, для яких останнє виступає як засіб виробництва товарної продукції (зерна). Вони і формують загальний попит на ринку насіння.

Об'єм ринку насіння зернових колосових культур – це загальний обсяг насіння, яке потрібно (буде використано) для посіву певних (запланованих) площ вирощування цих культур. У відповідності до теорії ринків слід розглядати наступні види ринків насіння зернових колосових культур:

- потенційний ринок насіння – загальна потреба в насінні у розрізі культур на заплановану (фактичну) площу посіву. Кількісно потенційний ринок дорівнює загальній потребі у насінні сільськогосподарських товаровиробників та господарств населення, його можна розрахувати множенням середньої норми висіву насіння на 1 га на планову чи фактичну площу посіву конкретної культури.

- фактична пропозиція насіння на ринку – кількість насіння, яке було сертифіковане відповідним органом сертифікації;

- фактичний (реальний) об'єм ринку – кількість насіння, що була куплена споживачами, виходячи із запропонованих до реалізації об'ємів насіння (пропозиція) і купівельної спроможності споживачів, та задоволення їх вимог до якісних характеристик насіння (реальний попит).

Ринки насіння мають два виміри:

- натуральний – фізичний обсяг насіння у вагових одиницях, тисячах тонн.

- грошовий – вартість насіння, визначена з урахуванням кількості насіння та середньої ціни одиниці насіння.

Загальний об'єм ринку насіння визначається у мільйонах гривень.

1. Розрахунок потенційного ринку насіння сортів зернових колосових культур України на 2021 рік

Культура	Площа посіву, тис. га	Середня норма висіву насіння, кг/1 га	Середня ціна реалізації насіння, тис. грн /т	Потенційний ринок насіння	
				У натуральному виразі, тис. тонн	У грошовому вимірі, млн грн
Пшениця озима	6869,8	220	11,5	1511,3	17380,0
Пшениця яра	185,7	200	11,5	37,1	426,6
Жито озиме	171,6	160	12,1	27,4	331,5
Ячмінь озимий	1132,3	220	11,9	249,1	2964,3
Ячмінь ярий	1331,7	220	10,5	293,0	3076,5
Тритикале озиме	8,0	220	10,9	1,8	19,6
Тритикале яре	0,5	200	11,5	0,1	1,1
Всього	9699,6	х	х	2119,8	24199,6

Примітка: Розрахунок авторів

Потенційний ринок насіння зернових колосових культур в Україні на 2021 рік на орієнтовну площу в 9,7 млн га становить близько 2,1 млн тонн насіння. Найбільшу питому вагу займає ринок насіння сортів пшениці озимої – 71,3 %, або 1511,3 тис. тонн; ринок насіння ячменю ярого другий за обсягом – 293,0 тис. тонн, або 13,8 % (див. табл. 1). Фізичний об'єм ринку насіння залежить від розміру площ посіву аналізованих культур, оскільки середня норма висіву насіння на 1 га в зернових колосових культур приблизно однакова.

Потенційний ринок насіння сортів зернових колосових культур України є одним з найбільших на теренах Європи. Розміри даного ринку спонукають іноземні насіннєві компанії до інтенсивних заходів для повноцінного входження на нього. Протягом останніх 10 років проводиться робота з включення їх сортів до Реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, та розгортається робота з виробництва в Україні насіння іноземної селекції.

Потенційно в грошовому вимірі ринок насіння щорічно може становити більше 20 млрд грн, у 2021 році, за нашими розрахунками, він був 24,2 млрд грн.

2. Динаміка ємності ринку насіння зернових колосових культур в Україні за 2000-2021 рр. з урахуванням рівня страхових запасів насіння, тис. тонн

Культура	Рік							2021 р. до 2000 р., %
	2000	2005	2010	2015	2019	2020	2021	
Пшениця озима	1395	1856	1841	1769	1995	1407	1511,3	108,3
Жито озиме	200	187	86	56	35	34,5	27,4	13,7
Ячмінь озимий	73	104	320	236	229	230	249,1	341,1
Пшениця яра	98	156	102	55	54	34	37,1	37,8
Ячмінь ярий	962	1061	798	467	411	303	293,0	30,4

Примітка: Розраховано авторами

Тенденції ємності ринку насіння зернових колосових культур повністю співпадають з тенденціями зміни посівних площ цих культур. За період з 2000 по 2021 рік відмічається зростання ємності ринку ячменю озимого (на 241 %) та пшениці озимої (8,3 %). Ємність ринку інших аналізованих зернових колосових культур зазнала скорочення, зокрема по житю озимому – на 86,3,8 %, пшениці ярій – на 62,2 %, ячменю ярому – на 69,6 % (табл. 2).

У загальній структурі матеріальних витрат агропромислового комплексу витрати на насіння займають четверте місце після витрат на паливно-мастильні матеріали, мінеральні добрива та засоби захисту рослин.

Для більшості українських аграріїв насіння зернових колосових не є покупним ресурсом виробництва, з метою економії коштів вони виробляють даний ресурс у власних господарствах.

Головна особливість формування пропозиції на ринку насіння зернових колосових культур пов'язана зі складом агрегованого ринку, який визначається кількістю сортів та репродукцій насіння в кожній групі. Так, загальну пропозицію на ринку насіння пшениці озимої формує ринок насіння 378 сортів за трьома категоріями: добазове, базове та сертифіковане, – загальним об'ємом у 119,6 тис. т. За категоріями насіння розподіляється наступним чи-

ном: 52,1 % – сертифіковане, 47,1 % – базове, 0,8 % – добазове (табл. 3). Даний розподіл є традиційним для ринку насіння в Україні протягом багатьох років. Загальна кількість сортів зернових колосових культур, насіння яких пропонується до реалізації на ринку, – 593. Найбільшу питому вагу як за кількістю сортів, так і за кількістю насіння, має пшениця озима – відповідно 63,9 % та 66,9 %. На ринку насіння жита озимого присутнє гібридне насіння – 83,6 % до загальної кількості насіння, його пропонують фірми з іноземним капіталом, в основному «КВС Україна». Вищу питому вагу насіння добазових категорій тритикале озимого та ярого ми схильні пояснювати тим, що ринок цієї культури формують практично наукові установи та їх дослідні господарства, статутним обов’язком яких є вирощування насіння високих категорій.

3. Структура пропозицій на ринку насіння сортів зернових колосових культур за категоріями в 2020 році

Культура	Кількість сортів, одиниць/%	Всього насіння, тис. т	В тому числі за категоріями, тис. т/%			
			ДБ	БН	СН	Ф
Пшениця озима	378/63,9	119,6	1,0/0,8	56,3/47,1	62,3/52,1	
Пшениця яра	43/7,2	4,83	0,03/0,6	1,8/37,2	3,0/62,2	0
Жито озиме	25/4,2	6,11	0,01/0,1	0,7/11,4	0,3/4,9	5,1/83,6
Ячмінь озимий	45/7,5	22,3	0,06/0,2	7,5/33,6	14,8/66,2	0
Ячмінь ярий	79/13,3	25,1	0,2/0,9	8,3/33,1	16,6/66,0	0
Тритикале озиме	16/2,7	0,47	0,04/8,5	0,26/55,3	0,17/36,2	0
Тритикале яре	7/1,2	0,21	0,01/4,7	0,2/95,3	0	0
Всього	593/100,0	178,62	1,55/0,8	75,09/42,4	96,37/53,9	5,1/2,9

Примітка: Розрахунок авторів

Реальні об’єми ринку насіння сортів зернових колосових знаходяться в межах від 8,3 % по ячменю ярому, до 28,4 % по жити озимому, від потенційного об’єму ринку насіння. Збільшення об’єму реального ринку насіння жита озимого значною мірою зумовлено впровадженням у виробництво гібридів, що потребують щорічної заміни насіння, яке товаровиробники не мають змоги виробити у власних господарствах.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ПРИ ФОРМУВАННІ ЦІНИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАСІННЯ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ (ДОБАЗОВЕ, БАЗОВЕ, СЕРТИФІКОВАНЕ)

Повноцінне функціонування ринку насіння зернових колових культур є запорукою отримання високих урожаїв сільськогосподарськими товаровиробниками, забезпечення зростаючих обсягів експорту зерна за кордон, фінансово-економічного розвитку суб'єктів господарювання. Адже лише через ринок товаровиробник може отримати насіння нових високоврожайних сортів, пристосованих до більш жорстких умов вирощування, пов'язаних з підвищенням температури повітря, зменшенням кількості опадів та нерівномірністю їх випадання. Поширення сорту значною мірою залежить від обсягів виробництва насіння та його пропонування ринку.

Суб'єкти насінництва за своєї фінансової відповідальності проводять чималі витрати на виробництво насіння, оскільки це вид ліцензованої діяльності, що потребує суттєвих видатків на отримання різного виду дозвільних документів та додаткових витрат на доведення товарної продукції (зерна) до товару «насіння». Від рівня цих витрат, кількості реалізованого насіння та товарності виробленого продукту залежить фінансовий результат даного бізнесу.

Потенційні можливості сорту будуть реалізовані за умови належно організованого насінництва, завданням якого є збереження біологічних, морфологічних, господарсько-цінних ознак, що притаманні конкретному сорту. Для підтримання цінних біологічних властивостей сорту на всіх етапах вирощування насіння застосовують спеціальні насінницькі методи і заходи: добір типових здорових рослин і потомств у первинних ланках насінництва за виробництва добазових категорій насіння, проведення видового і сортового прополювання, виділення для висівання найбільш повноцінних фракцій, тощо.

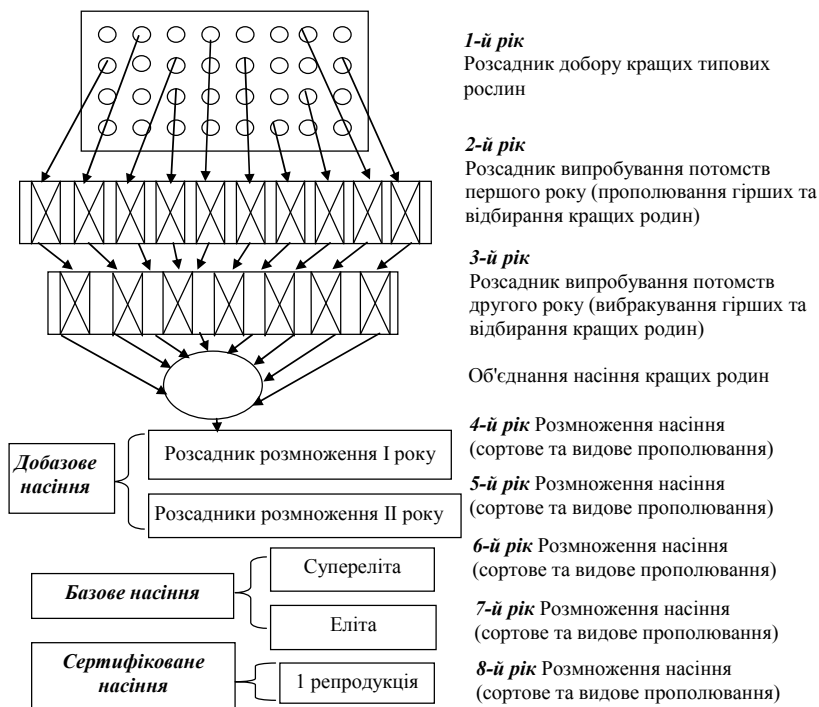

Рис. 1 Схема виробництва насіння різних категорій

У Законі України «Про насіння і садивний матеріал» дано визначення: «категорія насіння – насіння, що отримане на певному етапі відтворення сорту», наведений вичерпний перелік та характеристика категорій: «добазове насіння – насіння первинних ланок насінництва, що використовують для подальшого розмноження і отримання базового насіння»; «базове насіння – генерації насіння, отримані від послідовного розмноження добазового насіння»; «сертифициковане насіння – генерації насіння, отримані від послідовного розмноження базового насіння».

Наочне розуміння системи продукування різних категорій насіння зернових колосових культур представлено на рис. 1. Виробництвом певних категорій насіння займаються різні

суб`єкти насінництва: добазове насіння виробляють, як правило, власники сортів, що мають право на поширення сорту, базове та сертифіковане – інші суб`єкти насінництва за ліцензійною угодою.

На основі детальної фіксації необхідних організаційно-технологічних витрат в умовах Носівської селекційно-дослідної станції (Чернігівщина) була визначена собівартість аналізованого насіння категорії «добазове», генерації «розсадник розмноження другого року» в умовах затрат на матеріальні ресурси 2023 року (табл. 4).

Розрахунки, проведені на основі технологічних процесів на різних стадіях виробництва за обрахунками в реальних цінах матеріальних затрат, засвідчили великі витрати, що їх несуть наукові установи на етапах виробництва, які передують категорії «добазове насіння» генерації «розсадник розмноження другого року». Так, собівартість 1 кг насіння розсадників випробувань першого покоління становить 429,64 грн.

**4. Обсяги робіт, матеріальні затрати та собівартість продукції
за етапами виробництва добазових категорій насіння зернових
колосових культур**

	Розсадник добору елітних рослин	PB1p	PB2p	PP1p	PP2p
Площа, га	-	0,1	0,2	1,2	8
Валовий збір, кг	3000 елітних рослин	200	800	4800	32000
Вихід насіння – всього, кг		80	400	3000	20000
Використано: - страховий фонд, кг	1000 елітних	40	200	1500	
- на посів для подальшого розмноження, кг	1000 елітних рослин	400 сімей 40 кг	200	1500	
Затрати праці на виконання всього обсягу робіт: люд./год.	143	250	202	270	410
Заробітна плата, грн	9724	17000	13736	18360	27880
Нарахування на заробітну плату, грн	2140	3740	3022	4039	6134
Пально-мастильні матеріали:					
літрів	0	18	36	96	640
грн		747	1494	3984	26560
Добрива:					
кг, фіз. ваги	0	40	80	480	3200
грн	0	1200	2400	14400	96000
Засоби захисту рослин, грн	0	0	620	3720	24800
Поточний ремонт, грн	0	200	400	2400	16000
Амортизація, грн	0	120	260	1560	9800
Затрати на доробку насіння, грн	0	0	0	7680	38600
Насіння, грн	0	11864	17185	18960	32010
Всього затрат, грн	11864	34870	39117	75103	239184
У тому числі:					
– побічну продукцію (фураж)	0	500	1200	5400	36000
– насіння	11864	34371	37917	69703	203184
Виробнича собівартість 1 кг насіння, грн		429,64	94,80	23,23	10,16
Затрати по сертифікації насіння в розрахунку на 1 кг					0,41
Всього виробнича собівартість 1 кг насіння, грн					10,57

Примітка: Розрахунок авторів

З кожним наступним роком собівартість одиниці продукції у схемі виробництва насіння суттєво знижується: змінюється структура витрат, зменшуються затрати праці, що потребують фахової, наукової підготовки, натомість зростають затрати на матеріальні ресурси – добрива, засоби захисту рослин, паливно-мастильні матеріали. Розрахункова виробнича собівартість 1 кг насіння розсадника розмноження другого року становить 10,16 грн. Дана категорія насіння потребує проведення насінневого контролю, який включає: польове інспектування, контроль посівних якостей, ґрунтовий (сортовий) контроль. Величина вартості даних робіт в розрахунку на 1 т складає 415,0 грн. У структурі загальних витрат на виробництво насіння вони становлять 3,9 %.

Насіння добазових категорій сортів зернових колосових культур є найбільш затратним у виробництві та має найкращий врожайний потенціал, оскільки акумулює цінні генетичні властивості, високі сортові та посівні якості. Його ціна, зазвичай, додатково зростає на величину відшкодування вартості об'єкту інтелектуальної власності, яким є сорт.

Останніми роками наукові установи мають великі проблеми з фінансуванням наукових досліджень: державний бюджет покриває не більше 50 % загальних витрат, система платежів за використання інтелектуальної власності фактично не працює, тому кошти від реалізації насіння високих генерацій є надійним джерелом покриття їх нагальних потреб. До вирішення питання збільшення надходжень до спеціального фонду установи підходять по різному: підвищенням ціни реалізації, зниженням ціни при збільшенні обсягів пропонування, що забезпечить зростання маси виручки від масштабу реалізації.

Фактичні ціни реалізації насіння розсадників розмноження другого року зернових колосових культур протягом чотирьох років були досліджені у провідних наукових установах системи Національної академії аграрних наук України: Миронівському інституті пшениці ім. В.М. Ремесла НААН (МП), Селекційно-генетичному інституті – Національному центрі насіннєзнавства та

сортовивчення НААН (СГІ-НЦНС), Інституті рослинництва ім. Юр'єва НААН (ІР), Національному науковому центрі «Інститут землеробства НААН» (ННЦ «ІЗ НААН»). Дані установи були залучені в детальне дослідження, оскільки їх питома вага за кількістю сортів, щодо яких було проведено апробацію (сортівий контроль), становить 33 %, а відсоток сортів, насіння яких пройшло насіннєвий контроль, – 38 (за даними 2021 року). Загальна кількість насіння категорії «добазове» генерації «розсадник розмноження другого року» становила 1029 т. В ході дослідження було встановлено, що найвищі ціни реалізації насіння пшениці озимої були в МПП – 27 тис. грн за 1 т в 2020 році, на 35 % вищими за ціни на аналогічну продукцію в СГІ-НЦНС.

Робота в умовах воєнного стану внесла суттєві корективи у цінову політику досліджуваних установ. Знизилися ціни реалізації насіння добазових категорій: дві установи – МПП на 2 тис. грн (7,5 %) та ІР на 4,2 тис. грн (20 %), зросли в СГІ – НЦНС на 2 тис. грн (10 %), протягом чотирьох років не змінювалися ціни в ННЦ «ІЗ НААН». Найбільш конкурентним за ціною у 2023 воєнному році було насіння пшениці озимої ІР – 17 тис. грн за 1 т (рис. 2). Таку ціну установа вимушена встановити зважаючи на близькість воєнних дій, чим викликані суттєві труднощі з логістикою, зменшення кількості суб'єктів насінництва, які були зорієнтовані на виробництво насіння сортів селекції вказаного інституту. Дещо інші тенденції спостерігаються на ринку насіння ячменю ярого: у 2022 році всі установи збільшили ціни реалізації в межах 7-10 %, проте в 2023 році ІР та СГІ – НЦНС не проводили реалізацію даного насіння, оскільки в умовах воєнного 2022 року його не виробляли.

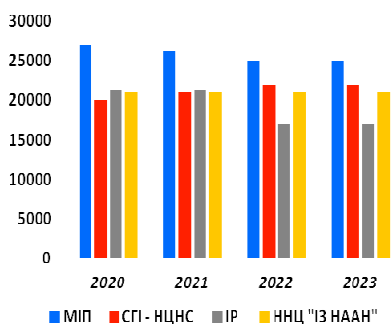

Рис. 2. Динаміка цін реалізації насіння пшениці озимої

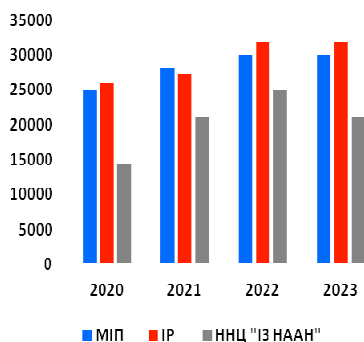

Рис. 3. Динаміка цін реалізації насіння пшениці ярої

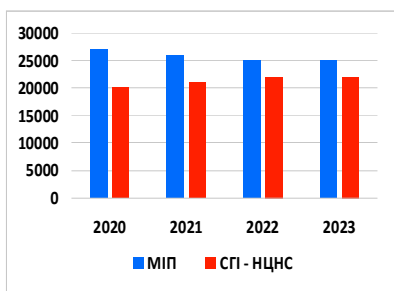

Рис. 4. Динаміка цін реалізації насіння ячменю озимого

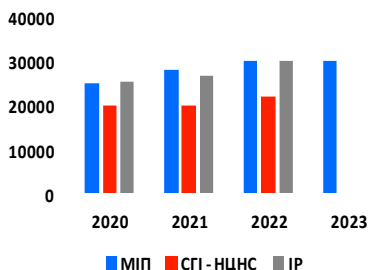

Рис. 5. Динаміка цін реалізації насіння ячменю ярого

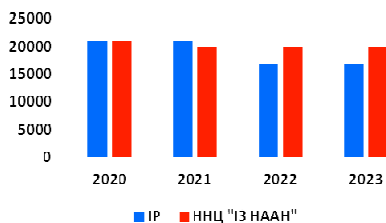

Рис. 6. Динаміка цін реалізації насіння жита озимого

Насіння сортів іноземної селекції категорії «добазове» протягом досліджуваних років суб'єкти насінництва в Україні не виробляли.

На ринку обсяги насіння зернових колосових культур за категоріями представлені наступним чином: добазове – 0,8 %, базове – 35,4 %, сертифіковане – 63,8 %. В пересічних товаровиробників фактично на собівартість кінцевої продукції впливає величина ціни реалізації насіння генерації «еліта» та категорії «сертифіковане насіння», з попитом на яке вони виходять на ринок. Оскільки насіння є одним з ресурсів виробництва зерна, його вартість суттєво залежить від ціни кінцевої продукції.

Ціна та обсяги реалізації насіння категорії «базове» та «сертифіковане» напряму залежать від ціни реалізації товарного зерна: висока рентабельність виробництва останнього безпосередньо збільшує попит на насіння сортів зернових колосових, що дає можливість суб'єктам насінництва підвищувати ціну реалізації одиниці продукції.

Для дослідження взаємозв'язку між ціною насіння пшениці озимої та ціною зерна пшениці 3 класу були взяті ціни, за якими проводили реалізацію насіння на Носівській селекційно-дослідній станції Миронівського інституту пшениці ім. В.М. Ремесла протягом 12 років. Дані таблиці 5 засвідчують, що у довоєнному 2021 році закупівельна ціна на зерно пшениці 3 класу зросла по відношенню до 2011 року на 479 %, при цьому реалізаційна ціна на насіння категорії «еліта» виросла на 343 %, СН-1 – 357 %. Прослідковується чітка тенденція – зростання ціни реалізації зерна позитивно впливає на величину ціни реалізації насіння при одночасному зростанні обсягу реалізованого насіння. Співвідношення ціни зерна та ціни насіння еліти коливається в межах 1 до 1,51-2,24, найбільші обсяги реалізації насіння – 468 т були в 2018 році, коли величина націнки становила 151,4 % на еліту та 134,5 % на СН-1.

**5. Динаміка цін на зерно пшениці 3 класу та насіння пшениці
протягом 2011-2022 рр., грн за 1 т**

Рік	Закупівельні ціни на зерно пшениці 3 класу в середньому по Україні				Ціна реалізації насіння пшениці станом на 1 вересня		Відношення ціни реалізації насіння до закупівельної ціни зерна 3 класу у вересні, %		Реалізація насіння пшениці Носівською СДС, т
	вересень	жовтень	листопад	грудень	еліта	СН-1	еліта	СН-1	
2011	1634	1584	1593	1621	3500	2800	214,2	171,3	106
2012	1996	2042	2075	2080	3500	2900	175,3	145,2	148
2013	1562	1618	1704	1767	3500	3000	224,1	192,1	177
2014	2425	2413	2521	2837	3600	3000	148,4	123,7	285
2015	3040	3173	3459	3631	5000	4300	164,4	141,4	269
2016	3958	3985	4234	4258	6000	5500	151,6	138,9	220
2017	4566	4898	4915	5010	8000	7000	175,2	153,3	240
2018	5946	6062	6057	6099	9000	8000	151,4	134,5	468
2019	4557	4651	4782	4829	10000	9000	219,4	197,5	172
2020	6605	7423	7472	7575	10000	9000	151,4	136,3	369
2021	7824	8199	8823	8823	12000	10000	153,4	127,8	280
2021 до 2011, %	479	517	554	544	343	357			264,1
2022	5150	5500	5950	6450	9000	8000	174,7	155,3	93
2022 до 2021, %	65,8	37,1	67,4	78,1	75	80			33

Примітка: Розрахунок авторів

Збільшення рівня прибутковості виробництва зерна стимулює попит на ринку насіння. Суттєве коливання ціни на ринку продовольчого зерна протягом маркетингового року також негативно впливає на ринок насіння. Насіння озимих зернових – продукція,

що має короткий термін реалізації, – в межах двох місяців з моменту виробництва. Це час, коли ціна товарної продукції знаходиться в нижній її точці. Для прикладу: 2021 рік – у грудні ціна 1 т пшениці 3 класу становила 8823 грн, тобто виросла на 999 грн (12,3 %) по відношенню до вересня місяця. Різниця між ціною товарного зерна в грудні та ціною насіння СН-1 становить 1177 грн. Дана величина лише покриває додатково понесені затрати на виробництво насіння та не забезпечує отримання прибутку суб'єктом насінництва.

Війна фактично звела нанівець ринок насіння зернових колосових культур. У 2022 році пропозиція насіння ярих зернових культур становила 15753,4 т, або 53 % до 2021 р., озимих зернових – відповідно 91238,6 т, або 57,7 %. Обвал цін реалізації продовольчого зерна, зниження на 2674 грн (34,2 %) у вересні 2022 року, що спонукало Носівську селекційно-дослідну станцію до зниження цін реалізації насіння на 3000 грн (25 %), проте таке суттєве зниження ціни не дозволило зберегти об'єми реалізації, обсяги реалізації насіння пшениці озимої скоротилися на 67 %.

Для більшості фермерів насіння зернових колосових не є покупним ресурсом, з метою економії коштів вони виробляють його самі, тому в роки несприятливої цінової кон'юнктури на зерно ринок насіння зернових колосових практично завмирає.

Виробництво базового та сертифікованого насіння вимагає додаткових технологічних операцій, а відповідно і витрат матеріальних ресурсів та праці. В умовах 2022 року на Носівській селекційно-дослідній станції загальні витрати на виробництво 1 т насіння еліти становили 2262,70 грн (табл. 6). Крім затрат виробництва, є витрати на сертифікацію насіння: мінімальна сума становить 236,08 грн на 1 т, проте фактично в реальних умовах ця величина значно вища, оскільки обсяги виробництва не завжди можуть бути максимальними, розмір партії менший за 25 т, площа ділянки для апробації не завжди становить 10 га, тому і кількість насіння буде меншою. Виробник насіння обов'язково сплачує власнику сорту кошти за надання дозволу на його використання

(роялті) в розмірі 6-10 % від ціни реалізації, що в грошовому вимірі становить 600-1000 грн. Окремі власники, до прикладу ННЦ «Інститут землеробства НААН», визначають договором сплату роялті не від реалізованого, а виробленого насіння. Загальна вартість додаткових витрат в розрахунку на 1 т може становити 2262,70 грн. За умови не повної реалізації насіння, дані витрати стають прямим збитком для установи: чим більша кількість не-реалізованого насіння – тим більші збитки поніс суб'єкт насінництва. Для мінімізації даних втрат необхідно запроваджувати квотування виробництва насіння, чим також повинні займатися узгоджувальні комісії.

6. Складові собівартості доробки 1 т насіння сортів зернових колосових культур на зерноочисному комплексі Носівської селекційно-дослідної станції в умовах 2022 року, грн

Стаття затрат	Витрати, грн за 1 т		
	Всього	%	%
1. Оплата праці з нарахуваннями	155,40	17,2	
2. Мішки, беги, нитки	250,00	27,6	
3. Амортизація	357,73	39,5	
4. Поточний ремонт	88,94	9,8	
5. Паливно мастильні матеріали	16,80	1,8	
6. Електроенергія	36,68	4,1	
7. Всього затрат виробництва	905,55	100,0	40
8. Затрати на сертифікацію			
– нормативні	236,08		
– фактичні	557,14		24,6
9. Роялті			
Еліта	800		35,4
СН-1	600		
10. Всього фактичних затрат виробництва			
Еліта	2262,69		100
СН-1	2062,69		

Примітка: Розрахунок авторів

Витрати, понесені на виробництво насіння, яке не було реалізоване, можна розглядати також як втрачені можливості. Для прикладу: на суму витрат, що були додатково понесені на виробництво 1 т насіння 2262,70 грн, можна було купити 120 кг сульфату амонію, що позитивно відобразилося б на рівні урожайності.

Система Національної академії аграрних наук України організаційно сформована таким чином, що до мережі провідних наукових установ входять дослідні станції та державні підприємства дослідні господарства, одним із статутних завдань яких є поширення насіння високих категорій та генерацій. У нашому випадку це базове насіння, генерація «супереліта та еліта». Застосувавши систему трансфертного ціноутворення в мережі НААН, можна обмежити рух добазового насіння лише всередині мережі інституту, всі інші суб'єкти насінництва повинні мати можливість купувати насіння супереліти. Це дозволить підвищити економічну стабільність дослідних господарств, спростить систему контролю нарахування та сплати роялті в частині надходжень від реалізації насіння супереліти, фактично запустить ринок насіння генерації «супереліта», оскільки в даний час переважно ця генерація використовується суб'єктами насінництва для власних потреб у процесі виробництва насіння еліти і з використання даного насіння, в більшості випадків, не сплачуються кошти за використання сорту як інтелектуальної власності.

Дані таблиці 7 дають змогу проаналізувати стан насінництва пшениці озимої в межах наукових установ та мережі їх дослідних господарств. Заслугує на увагу організація системи взаємодії головної установи Селекційно-генетичного інституту та мережі дослідних господарств в кількості восьми суб'єктів насінництва. У 2021 році інститут виробив насіння 59 сортів загальною кількістю 205,7 т, з них насіння розсадника розмноження другого року 60,8 т. Дослідні господарства, які формують експериментальну мережу інституту, займалися виробництвом насіння 37 сортів пшениці озимої, що всі, без винятку, є його власністю. Мережа

дослідних господарств виробила 3899,3 т насіння, що є найбільшою кількістю серед досліджуваних об'єктів, в розрахунку на одне господарство майже 500 т. Фахівці інституту сформували досить досконалу систему організації виробництва насіння сортів власної селекції: кожне з дослідних господарств вирощує насіння в межах десяти сортів, лише по 5-6 сортів вирощують 2 суб'єкта, для зменшення конкуренції в середині мережі право виробництва насіння 19 сортів надано лише одному суб'єкту, насіння чотирьох сортів – Зиск, Житниця одеська, Мудрість одеська, Катруся вирощують чотири дослідні господарства. Поширенням насіння 22 сортів (37,3 %), що його виробляв інститут, мережа не займається, що суттєво скорочує можливості їх поширення.

7. Обсяги виробництва насіння пшениці озимої провідними інститутами та мережею їх дослідних господарств за 2021 рік, т

Назва установи	Кількість сортів, що були у виробництві в інституті	Обсяг виробленого насіння, т		Кількість установ, що входять у мережу інституту	Кількість сортів, що були у виробництві в мережі інституту, всього/ селекції інституту	Обсяг виробленого насіння, т	
		всього	у т. ч. ДН			БН	СН
СГІ – НЦНС НААН	59	205,7	60,8	8	37/37	3719,3	180,0
МІП НААН	17	114,1	35,9	6	18/14	1116	326,0
ІНЦ ІЗ НААН	11	526,5	126,5	5	20/6	796,8	615,0
Р НААН	20	253,7	39,5	4	12/1	523,1	90,0

Примітка: Сформовано авторами за даними суб'єктів насінництва

Принципам контрольованої конкуренції в межах поширення своїх сортів намагається слідувати Миронівський інститут пшениці ім. В.М. Ремесла НААН. Експериментальна мережа інституту вирощує насіння 18 сортів, проте 4 сорти – селекції інших

наукових установ. Відсоток сортів, який поширює мережа, становить 82,3 до загальної кількості сортів, насіння яких пропонує інститут до впровадження, і він є найвищим серед досліджуваних установ. В середньому на одне господарство вироблено 240 т насіння.

ННЦ «Інститут землеробства НААН» виробляє найбільшу кількість насіння добазових категорій – 126,5 т, проте робота його мережі по просуванню насіння сортів власної селекції потребує внесення коректив. Два суб'єкти насінництва вирощують насіння 15 сортів пшениці озимої селекції інших установ, майже 50 % виробленого насіння категорії «сертифіковане».

На суттєву увагу та удосконалення заслуговує система поширення сортів Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН. У 2021 році два суб'єкти його мережі не займалися вирощуванням насіння. Устимівська дослідна станція вирощувала насіння 6 сортів селекції інших наукових установ і лише 1 сорт селекції інституту. В прайсі до реалізації ДП ДГ «Елітне» було запропоновано 6 сортів, і лише 2 з них – власність інституту.

ВИСНОВОК

Концептуальні основи цінової політики в галузі насінництва зернових колосових культур різних категорій насіння мають свої особливості. У виробництві насіння добазових категорій, як в теоретичному, так і в практичному плані, вона залишається однією з основоположних проблем ринку насіння, оскільки повинна вирішувати дві основні проблеми: з одного боку – фактично покривати понесені науковою установою затрати не лише на виробництво насіннєвого матеріалу, а й бути фінансовою основою для проведення поточних наукових досліджень; з іншого – рівень ціни повинен бути економічно доступним та привабливим для суб'єктів насінництва, що займаються виробництвом насіння наступних категорій. Ціни на насіння базових та сертифікованих категорій мають прив'язку до ціни реалізації товарної продукції.

Потребує вирішення проблема збалансування внутрішнього ринку насіння як добазових, так і інших категорій сортів зернових колосових культур, оскільки це дозволить раціонально використовувати інтелектуальні та матеріальні ресурси наукових установ. Цього можна досягти шляхом квотування його виробництва. Оскільки на державному рівні введення квот не передбачено, наукові установи системи НААН можуть вирішити це питання всередині системи самостійно, на добровільних засадах, що позитивно вплине на рівень товарності, зменшить нераціональні витрати.

Для вирішення усіх цих питань пропонується створити узгоджувальну комісію НААН по визначенню обсягів виробництва та цінових коридорів для реалізації насіння зернових колосових культур.

Положення про узгоджувальну комісію цін, витрат і доходів

1. Узгоджувальна комісія цін реалізації насіння сортів зернових колосових культур системи Національної академії аграрних наук України створюється в складі представників наукових установ, що є володільцями майнових прав на поширення насіння сортів, та дослідних господарств, суб'єктів насінництва, що виробляють насіння на ліцензійній основі. В роботі комісії обов'язково беруть участь незалежні експерти.

Керує засіданнями комісії її голова, який обирається відкритим голосуванням більшістю голосів з числа членів комісії.

2. Комісія у своїй діяльності керується законами України, Постановами Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами Міністерства аграрної політики, цим Положенням, а також принципами цивілізованого вільного ринку.

3. Основними завданнями комісії є:

- проведення паритетної економічної цінової політики в інтересах усіх учасників по ланцюгу виробництва насіння: добазове – базове – сертифіковане;

- надання практичної допомоги суб'єктам насінництва у визначенні, перегляді та погодженні коридору цін реалізації насіння різних категорій з урахуванням поточного стану та прогнозу кон'юнктури відповідних ринків;

- аналіз і контроль за дотриманням договірних цін, участь у вирішенні спірних питань стосовно застосування цін;

- інформування всіх суб'єктів насінництва системи НААН стосовно прийнятих рішень.

4. Комісія має право:

- одержувати від усіх суб'єктів насінництва системи НААН України інформацію про ціни, обсяги виробництва та реалізації насіння в розрізі сортів та категорій, витрати на виробництво та іншу інформацію, необхідну для виконання покладених на неї завдань;

– передавати матеріали про випадки порушення окремими суб'єктами порядку встановлення і застосування договірних цін до Президії НААН для прийняття заходів реагування.

5. Комісія проводить свої засідання не рідше двох разів на рік, перед початком реалізації насіння озимих та ярих культур, за ініціативою голови або членів комісії. Комісія уповноважена вирішувати питання за умови присутності на засіданні більшості її членів. За бажанням в засіданні комісії можуть брати участь керівники та спеціалісти зацікавлених установ та підприємств.

6. Рішення комісії приймають відкритим голосуванням переважною більшістю голосів на засіданні комісії. При рівній кількості голосів «за» і «проти» перевагу має позиція, яку підтримує голова комісії. Погоджені пропозиції щодо рівнів мінімальних та максимальних реалізаційних цін на насіння різних категорій доводяться до всіх суб'єктів насінництва НААН та є обов'язковими для виконання.

7. Незалежні експерти, які входять до складу комісії, є представниками ННЦ «Інститут аграрної економіки». Вони беруть участь в обговоренні питання ціноутворення, враховуючи інтереси виробників усіх категорій насіння. Незалежним експертам надається повний доступ до первинної документації, даних бухгалтерського обліку суб'єктів насінництва. Незалежні експерти аналізують структуру виробництва насіння різних категорій в суб'єктах насінництва, виявляють діапазон реальних витрат. На основі отриманих даних формують звіт з визначенням мінімальних цін реалізації насіння базових та сертифікованих категорій. Для категорії «добазове насіння» рекомендують оптимальний ціновий коридор з визначення мінімальних та максимальних цін реалізації. Також вносяться пропозиції щодо розміру величини роялті та об'єкту його нарахування – вироблене чи реалізоване насіння. Такий звіт є основою при прийнятті рішень комісією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буняк Н.М., Данилко І.М. Ціноутворення на продукцію насінництва зернових колосових культур. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 23-29
2. Буняк Н.М., Сизенко О.Є. До вирішення проблем формування ціни реалізації різних категорій насіння сортів зернових колосових культур в Україні. *Ефективна економіка* (ел. журнал). 2023. № 10. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.10.39>
3. Захарчук О.В. Теоретико-методологічні та практичні основи функціонування ринку сортів рослин. К.: Алефа, 2009. 290 с.
4. Захарчук О.В. Ефективність виробництва насіння та перспективи розвитку насінництва в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 6-14.
5. Кавунець В.П. Насінництво пшениці озимої / В.П. Кавунець, В.С. Кочмарський. Миронівка, 2011. 283 с.
6. Карамушка О.М. Інноваційний розвиток насіннєвих підприємств зернового під комплексу. *Агросвіт*. 2012. № 21. С.44-49
7. Лупенко Ю.О., Захарчук О.В., Навроцький Я.Ф. Наукове забезпечення організації державного регулювання розвитку насінництва в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 10. С. 6-20.
8. Положення про виробництво насіння первинних ланок та еліти зернових, зернобобових і круп'яних культур в Україні: метод. реком. Київ, 1998.
9. Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 16.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-15#Text>.
10. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 16.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text>

11. Шпичак О.М. Методичні рекомендації щодо оцінки цінових продовольчих ланцюгів. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2021. 65 с.

12. Vinyukova O.B. (2023). L Legislative regulation of seed production and legal protection of seed material. *Academic Visions*, 21, 10. doi: 10.5281/zenodo.8190489.

13. Zakharchuk O., Hutorov A., Vyshnevetska O., Nitsenko V., Balezentis T., Streimikiene D. (2023). Ukraine's market of certified seed: Current state and prospects for the future. *Agriculture*, 13(1), 61. doi: 10.3390/agriculture13010061.

ЗМІСТ

ВСТУП.	3
РИНОК НАСІННЯ ЗЕРНОВИХ КОЛОСОВИХ КУЛЬТУР	5
ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ПРИ ФОРМУВАННІ ЦІНИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАСІННЯ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ (ДОБАЗОВЕ, БАЗОВЕ, СЕРТИФІКОВАНЕ)	11
ВИСНОВОК	25
ПОЛОЖЕННЯ ПРО УЗГОДЖУВАЛЬНУ КОМІСІЮ ЦІН, ВИТРАТ І ДОХОДІВ	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	28

Для нотаток

НАУКОВО-ВИРОБНИЧЕ ВИДАННЯ

Буняк Наталія Миколаївна
Шпичак Олександр Михайлович
Данилко Ірина Миколаївна,
Буняк Олександр Іванович та ін.

**Методичні рекомендації щодо узгодження
інтересів суб'єктів ринку базового,
базового та сертифікованого насіння сортів
зернових колосових культур**

**За редакцією
кандидата економічних наук Н.М. Буняк**

Підписано до друку 15.12.2023 р. Формат 60х84/16. Папір офсет.
Гарнітура Times Ум. др. арк. 2,0. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 2171

Видавець і виготівник ФОП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області, вул. Шевченка, 20
Тел.: (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.